

Ђура Харди

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад – Србија

e-mail: djurahardi@ff.uns.ac.rs

О ДИПЛОМАТСКОЈ МИСИЈИ СВЕТОГ САВЕ КОД УГАРСКОГ КРАЉА АНДРИЈЕ II¹

Апстракт: О дипломатској мисији Светог Саве код угарског краља Андрије II сведоче Савини животописци, Доментијан и Теодосије. Основни изазов код истраживања ове теме представља хагиографски оквир извора, односно, неопходност да се раздвоји историјска подлога реалних догађаја од унутрашњих законитости литературног жанра. У хагиографској равни Савине мисије стоји светитељево чудо изазвано невременом и градом у околностима летње жеге. Историчност сусрета је међутим недвојбена и она је за историографију додатно потврђивала Савину дипломатску и државничку харизму. Аутор рада нагласак у свом истраживању ставља на повод стварања чуда – када је Сава, по речима својих животописаца затражио од домаћина „леда јер је у својој земљи научен да свагда пије студено вино.“ Он сматра да је овде по среди био драгоцен историјски извор који непосредно говори о култури свакодневног живота на српском владарском двору Немањића.

Кључне речи: Свети Сава, Андрија II, српско-угарски односи у XIII веку, Доментијан, Теодосије, култура свакодневног живота на српском владарском двору, вино у средњовековној Србији.

Податак да је Свети Сава, у име свог брата српског краља Стефана Првовенчаног, предузео једну дипломатску мисију код угарског краља Андрије II која се завршила успехом, данас је опште прихваћено место у историографији.² Извор за ову драгоцену вест представљају *Животи светог Саве* написани књижевним пером двојице његових хагиографа, Доментијана и Теодосија.³ Први Савин животописац, угледни светогорски монах Доментијан је саставио своје дело 1242/42. или 1253/54. године. Сматра се да је био његов савременик, уједно ученик и пратилац током Савиног другог путовања у Свету земљу и сведок његове смрти у престолном бугарском Трнову 1236. године.⁴ На другој страни, такође хиландарски монах Теодосије је своје дело по свему судећи писао у последњој четвртини XIII века (по резултатима нових истраживања

1 Овај рад је настао као резултат научног пројекта *Интеракција култура, економски токови и социјалне структуре на тлу Војводине као историјски процеси дугог трајања* који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научно-истраживачку делатност Владе АП Војводине.

2 Издајамо: Станојевић 1934, 109-3-24 (са исцрпним прегледом старије литературе); Јиречек 1978², 169; Ђоровић 1993, 149; Оболенски 1991, 160; Ферјанчић 2000³, 301-302; Ђирковић 2004, 42.

3 Доментијан 1865, 248-257; Доментијан 1988, 159-166; Теодосије 1860, 152-160; Теодосије 213-219; за књижевни опус Савиних животописаца: Богдановић 1980, 156-159, 168-175.

4 Са прегледом старије литературе: Јухас-Георгиевска 2007, 346-347.

доњу временску границу представља владавина Стефана Драгутина 1276-1282).⁵ Ипак, недвојбено је јасно да је Теодосије своје дело посвећено Светом Сави, истина у многоме садржајније и живописније, писао на основу рада свог предходника Доментијана као свог првобитног источника.⁶ У том погледу, за тему нашег излагања примаран ће бити Доментијанов извештај о овим догађајима, с тим да нећемо запоставити ни Теодосија. Јер речени извор, како је то једном приликом запазио Сима Ћирковић, беше родоначелник оних „писаца који су у Савино доба преносили представе и идеје свог времена“, све у уверењу да се Теодосијево доба, за оне ствари које желимо да истражимо у нашем прилогу, ипак није много разликовало од епохе у којој су живели Сава и Доментијан.⁷ Дакле, шта нам *О хођењу Преосвећенога ка угарском краљу*, у главним цртама, казује Доментијан?

По слову овог писца, приложи се „жалост“ (*печаль*) на Стефанову и Савину земљу од стране угарског краља. На то Савин брат, српски краљ, умоли Преосвећенога тј. Саву и посла га ка краљу угарском, без сумње, са циљем да покуша да измири две стране и отклони непријатељство северног суседа. Даље сазнајемо да је Сава стигао у земљу угарску и да „са великом чашћу би примљен од краља по своме достојанству“. Међутим „ту остаде дуго са краљем ради исправљења посла, и краљ је чинио много насиље земљи отечества његова, а овога није слушао у његову мољењу.“ Другим речима, преговори по свему судећи нису ишли лако. У то доба, а до сусрета је очигледно дошло у лето, у земљи угарског краља беше велика врућина и Сава, прозревши „Духом светим будуће“, посла слугу ка самоме краљу тражећи „да ми [краљ] пошаље леда, јер сам у својој земљи научен да свагда пијем студено вино, а сада не, те трпим због велике жеге сунца“.⁸

На то угарски краљ заповеди своме слуги да се да леда угледном госту. Али будући да су се због сунчане жеге све леденице у овој земљи истопиле и да је лед већ био потрошен у краљевом двору, слуга је поразно одговорио своме господару да леда нема не само за госта, већ ни за самога краља. Када је Савин посланик дошао и испричао све што је чуо од краља, Сава се молитвом обратио Богу „с прозбом“ да свог слугу „овде послуша са градом“, како би сви разумели да је „Он са њим“. И доиста, Бог послуша слугу свог. Од никуд за трен ока с неба се створи невреме праћено ветром, грмљавином, муњама и великим сумраком. Отвори се небо и из њега се испоручи до тад невиђен град у великим крушцима који покрију само место на ком је био стан брата српског краља. Завлада велики страх и, опет посредством молитве, Сава оконча невреме. По престанку града, обавештава нас тријумфално Доментијан, Сава „напунивши царску паларију превеликих крушаца (паларию царськоу прѣвеликихъ кроушьць), и посла ка великом краљу рекавши – када ти мени не посла леда, то ја теби шаљем, што ми је је послао мој чувар са својих вишњих висина.“ У духу хагиографског текста, епилог се могао назрети. Под утиском чуда, угарски краљ је дошао у Савин стан и пао је пред његове ноге, назвавши га својим духовним оцем. Сава затим утврди свог домаћина у светој вери ... и поучи га сваком страху Божијем. Заузврат, угарски краљ је испунио све претходне Савине молбе и одликовао га је душевним и телесним даровима. Сави је преостало да

5 Погледати, уз анализу старије литературе истраживање: Шпадијер 2010, 3-16.

6 Динић 1959, 5-12; Ћирковић 1979, 11-12.

7 Ћирковић 1979, 12.

8 „Повели да ми посылетъ леда, њако наоучень ѣсмь въ земли моєи въгда студено вино пити; съгы же не тръплио за великое жежение слънца.“ Доментијан 1865, 249.

се врати у Србију и исприча своме брату све што је било са краљем угарским, пошто се мисија у потпуности добро обавила.⁹

Како је већ речено, Теодосије је у свом делу првобитну Доментијанову повест о Савином чуду код угарског краља разрадио и живописно проширио са низом нових детаља. Започиње је децидним објашњењем узрока Андријиног непријатељства према Стефану и Сави, доводећи га у непосредну везу са Стефановим крунисањем краљевском круном. Завршавајући је, по свом расположењу и вољи (насталим вероватно под негативним утиском унионистичких збивања тог времена)¹⁰, са фантастичним исходом Савине мисије која је окончана у корист православља. По њему се наводно угарски краљ, под Савиним утицајем одрекао јереси те је примио православну веру у којој је остао до краја живота.¹¹

Познато је међутим, да ниједан савремени угарски владар коме је Сава могао да иде у посету није прешао на православље. На другој страни, да бисмо себи олакшали даље излагање, морамо истаћи околност, на коју је посебно указао Станоје Станојевић, да ни Доментијан ни Теодосије не помињу име угарског краља.¹² Ипак, историографија је без изузетка, на основу низа чињеница, констатовала да је Сава речене преговоре могао водити једино са угарским краљем Андријом II (1205-1235). А опет, није непознато да је још Андријин отац, Бела III био као мали послат у Цариград где је примио православље и постао византијски престолонаследник Алексије. Као и да је Андријина рођена сестра, Маргарета – Марија, супруга византијског цара Исака II Анђела и потоња регенткиња Солуна и господарица оба Срема, значајан период свог живота такође провела верна православној цркви.¹³ Обоје су били Савини савременици. У сваком случају, Андрији Угарском вера и обичаји источне цркве нису могли бити посве страни и непознати.

Што се тиче Доментијана као нашег главног извора за Савину дипломатску мисију код Андрије II, истраживачи сматрају да у основи његове хагиографске идеалне схеме Савиног житија, по правилу, стоје реални историјски догађаји. Односно, да се његовом литературном раду тешко може оспорити веродостојност у значењу релевантног историографског извора. Под условом, дакако, да се на једној страни Доментијанов историјски слој нарације ослободи од устаљених образаца проистеклих из хагиографске традиције и законитости поетике овог средњовековног литературног жанра, а на другој, исти упореди са другим расположивим изворима и стави у шири контекст историјске епохе.¹⁴ Нећемо погрешити ако закључимо да је, с обзиром на значај теме, таква историографска студиозна анализа већ урађена. Наиме, рад помињаног Станоја Станојевића, *О нападу угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства*, представљен научној јавности давне 1934. године, захваљујући акрибичности и ерудицији свог аутора, садржи резултате који су и данас незаобилазна тачка у свакој расправи о српско-угарским односима након крунисања Стефана Првовенчаног краљевском круном 1217. године. Могуће да Станојевић није дао одговор на сва питања, али их је зато методолошки ваљано поставио и одредио њихову

9 Доментијан 1865, 248-257; Доментијан 1988, 159-166.

10 Шпадијер 2010, 10.

11 Теодосије 1860, 152-160; Теодосије 213-219.

12 Станојевић 1934, 122.

13 Moravcsik 1953, 87-93; Tautu 1956, 51-79; Ферјанчић 1994, 49-58; Makk 1982, 33-61.

14 У погледу изнете оцене слажу се и историографи и историчари књижевности. Упоредити: Ћирковић 1979, 10; Радојчић 1979, 216; Јухас-Георгиевска 1998, 142-143; Бојовић 1998, 161.

проблемску суштину, претходно начинивши анализу кључних извора за ову тему, почевши од Доментијана и Теодосија.¹⁵

За почетак, Станојевић је у контексту Савине угарске мисије довео у сумњу раширено мишљење историографије о томе да је угарски краљ Андрија II предузео поход на Србију због проглашења краљевства. Наиме, о томе по овом аутору непосредно говори само „пун фантазије” Теодосије који је свој рад заснивао на Доментијановом житију Светог Саве. Доментијан, с друге стране доиста опис Савине мисије код Андрије II излаже непосредно иза приче о Стефановом крунисању, али та два догађаја не доводи у узрочну везу, нити помиње да је крунисање изазвало незадовољство Арпадовића. Док је Теодосије ова два догађаја логично повезао, али друго је питање да ли је његов закључак историјски био тачан – сматрао је Станојевић. Јер, Андрија је колико је познато, по Станојевићу, предузео три похода на Србију посведочена у изворима. Хронолошки се може одредити само онај у *Житију светог Симеона* написаном од стране Стефана Првовенчаног. Он се збио после Ускрса 1215. или (по Станојевићу) 1216. године. Тада је угарски краљ у савезу са латинским царем Хенриком Фландријским, истовремено са војском кренуо на Србију с намером да се савезници сретну у Нишу где је био позван и Стефан који је требало да постане жртва овог похода. Међутим, Стефан је вештом дипломатском иницијативом предупредио овај опасан план. У свом пограничном граду Равном сусрео се претходно са Андријом. Током дванаестодневне гозбе обављени су успешни преговори након којих је угарски краљ, вероватно и по савету својих великаша, од непријатеља постао српски савезник. На овај начин са Стефанове стране добро припремљен нишки сусрет три владара се уз угарско прећутно одобравање завршио потпуним неуспехом латинског цара.¹⁶ Станојевић констатује да Стефан Првовенчани изричито не помиње да га је Сава пратио током сусрета у Равном и потом у Нишу, мада је такав предлог постојао, изречен од самог Саве. Владарски скуп се збио у пролеће, дакле не у лето и не на угарској земљи, те из ових разлога је тешко поистоветити Савину угарску мисију са скупом у Равном. За разлику од похода из 1216. године, по овом аутору Савина посета угарском краљу о којој сведоче Доментијан и потом Теодосије не може се тачно датирати изузев да се збила у лето. Одиграла се, како је већ истакнуто негде на угарском земљишту где је била окупљена угарска војска. Окончана је Савиним успехом, по легенди помоћу једног чуда (града). Станојевићу није промакла значајна околност да ни током похода 1216. године, као ни током оног с којим је непосредне везе имала Савина дипломатска мисија заправо није дошло до оружаног сукоба, већ да су обе за Србију и Немањиће опасне ситуације решене захваљујући преговорима. Коначно, о трећем походу на Србију (*in expedicione Rascie*), током којег је дошло до укрштања оружја, сведочи једна Андријина повеља из 1229. године.¹⁷ Без назнаке у нарацији повеље да је поход био предузет због Стефановог крунисања, он се на жалост не може прецизно датирати сем са одредницом *datum ante quem* 1229. године.¹⁸

Морамо ипак констатовати да је и поред своје утемељене историографске критичности, Станојевић сматрао да „прича” о одласку Светог Саве код угарског краља, „када је том приликом падао град”, вероватно није сасвим измишљена, односно да се у

15 Станојевић 1934, 109-130.

16 Стефан Првовенчани 2017, 100-107; За хронологију и шири контекст догађаја, од новијих истраживања упоредити: Коматина 2014, 127-129.

17 Smičiklas 1904b, 318.

18 Станојевић 1934, 125-130; У вези са могућим околностима угарског похода поменутог у повељи Андрије II из 1229. године, погледати и: Харди – Божанић 2017, 93-95.

њој налази сведочанство реалног историјског догађаја. Као и то да, мада је довео у сумњу Теодосијево узрочно повезивање Стефановог крунисања краљевском круном са планираним нападом Андрије II на Србију, он такву могућност није сасвим одбацио, већ је настојао да укаже на чињеницу да не постоје савремени извори који би такав контекст догађаја посведочили.¹⁹ Историографији је преостајало да прихвати или потисне ове тезе. На пример, Џон Фајн и у новије време Атила Барањ, имајући пред собом Станојевићев рад, закључили су да би заправо приказ Савине мисије код његова два животописца требало уклопити у контекст владарског сусрета између Стефана Немањића и Андрије II у Равном 1215/1216. године.²⁰ Насупрот оваквом приступу, историографија ипак данас већином сматра да је Угарска била против крунисања Стефана Немањића краљевском круном (1217), као и да је Савина мисија код Андрије II отупела у датом тренутку непријатељство Арпадовића.²¹ Наш рад неће међутим имати за циљ да пружи неки нови прилог питању политичке позадине или прилог хронологији Савине угарске мисије. У односу на постојећу историографску расправу и њене закључке, био би то с наше стране ако не узалудан онда врло скроман подухват.²² У најширим хронолошким оквирима, умољен од свог брата, тада већ краља Стефана, Сава је могао походити угарски владарски двор тек након Андријиног повратка у Угарску из крсташког похода из Свете земље крајем 1218. године²³, односно, заправо тек након повратка Саве у Србију, као архиепископа из Никеје преко Солуна, најкасније крајем 1219. – почетком 1220. године.²⁴ С обзиром на летње време одигравања сусрета, до њега је могло доћи тек средином 1220. године као датумом *post quem*. У којој мери је тема сложена, илустроваћемо је са још једном могућношћу. Наиме, добро је познато да се вероватно током 1222. године у Угарску из Солунске краљевине вратила Андријина сестра, већ помињана бивша византијска царица Маргарета – Марија, те да је, на име свог некадашњег мираза, од брата преузела власт над пограничним земљама јужно од Саве и Дунава, рачунајући ту и онострану и онострану Срем или будућу Мачву.²⁵ Ако прихватимо Станојевићев правац размишљања, хипотетички гледано угарско-српски сукоб је могао избити и око питања ширења утицаја власти Маргарете и њене породице према српским областима.

Овом приликом направићемо и један осврт на могућу хронологију настанка Теодосијевог рада. Михаило Динић је давно запазио код Теодосијевог описа Савиног угарског посланства да је податак по ком је Андрија II за напад на Србију сакупио мноштво „Угра и Кумана” анахрон. Односно да је хронолошки гледано, помен Кумана на конкретном месту немогућ, јер је познато да се овај ратнички номадски народ доселио у Угарску тек 1239. године.²⁶ Гледано међутим очима Теодосијевог времена, војска угарског краља је без сумње у свом саставу имала Угре и Кумане. Када се оваква представа о војсци Арпадовића могла реално усталиити у српској (дворској) средини? Познато је да су снаге краља Уроша I, током педесетих година XIII века (1260), по свему судећи учествовале на страни Угарске у рату за аустријско наслеђе вођеном против

19 Станојевић 1934, 120, 125, 130.

20 Fine 1987, 108-109; Bárány 2012, 142-143.

21 Упоредити напомену бр. 1.

22 Исто.

23 О крсташком походу Андрије II: Pósań 2012, 81-101.

24 Живојиновић 1977, 63-71.

25 Детаљније с прегледом старије литературе: Харди 2017а, 117-142.

26 Теодосије 1860, 156; Теодосије 1988, 214; Динић 1959, 8; Данас је извесно да се један део Кумана трајно насељава у Угарску тек након монголске најезде, после лета 1245, а пре битке на Лајти 15. јуна 1246. године. Видети: Senga 1987, 584-612.

чешког краља Пшемисла II Отокара. Тада су наине Срби имали прилику да се као савезници Андријиног наследника, Беле IV и његовог сина млађег краља Стефана V, сретну и упознају са куманским одредима у њиховом шареноликом војном табору.²⁷ Или још пре, односно хронолошки касније, када је 1276. године Уроша I са престола збацио његов син Стефан Драгутин. Збило се то захваљујући војној помоћи састављеној „од велике силе народа угарског и куманског” коју је Драгутин, по сведочењу каснијег српског извора архиепископа Данила, добио од свог таста, угарског краља.²⁸ Уједно, за Савино доба анахрона слика Угра и Кумана у војсци угарског владара која је била окупљена зарад напада на Србију, у овом контексту би ишла у прилог претпоставке Ирене Шпадијер о хронолошком оквиру Теодосијевог књижевног рада који се, по овој ауторки поклапао са владавином краља Драгутина.²⁹

Истраживачи Савине биографије с правом су закључили да је успешан исход његове мисије код угарског краља Андрије II био само један у низу извора који су потврђивали дипломатски и државнички дар овог Немањића. По значају, због могуће опасности за српску државу угарско посланство се логично могло упоредити или ставити уз раме са оним које је Сава предузео код одметнутог обласног господара, бугарског великаша Стреза (1214).³⁰ Оно што повезује две мисије је свакако околност да су оба противника српског владара Стефана Немањића примила његовог брата Саву на свом двору без речи противљења и очигледно с одговарајућим почастима. Ова околност нам речито сведочи пре свега о Савином угледу и поштовању које је изазивао код својих савременика, макар они били и супарници Србије.³¹

Код Доментијановог описа Савине посете угарском краљу, како је то констатовао Светозар Радојчић, истиче се карактеристичан „средњовековни опис чуда“ – када је из наглог летњег невремена пао град.³² Овај легендарни заокрет, по Радмили Маринковић, настао је свакако под утицајем хагиографске литературе – где се приказује преобраћање неверника (у овом случају Андрије II) управо посредством оваквих чуда са ледом, кишом, огњем...³³ „Чувено Савино чудо са ледом и угарским краљем“ како га је знаковито именовала Јелка Ређеп³⁴, могло је доиста имати реалну историјску подлогу у неком летњем невремену до кога је дошло током Савиног боравка у Угарској. У погледу изношења овакве могућности нећемо бити нимало оригинални, јер је реч о месту разматрања већ старије историографије.³⁵ Међутим, нас од почетне мисли да напишемо овај прилог руководи једно друго, наизглед мање важно проблемско место у Доментијановом опису догађаја које би смо назвали „повод“ или својеврсни „увод“ за Савино чудо. Наине, када је брат српског краља, у неподношљивим околностима летње жеге, током напетих преговора о чијем садржају суштински мало знамо, од свог

27 Hardi 2017b, 191-207

28 Архиепископ Данило 1866, 16-18; Данило Други 1988, 54-55; Упоредити: Ћирковић 2000³, 354-356; Vásáry 2005, 99-100; Gál 2013, 493.

29 Шпадијер 2010, 3-16.

30 Гавриловић 1900, 150-151; Станојевић 1935, 35-36; Радонић 1935, 47; Оболенски 1991, 160; упоредити и закључак код: Живојиновић 1977, 71; О Савиној мисији код Стреза: Радић 1998, 51-61. 8 (и за Радивоја Радића, Сава је „важио за изванредног дипломату“).

31 На пример, за нашу тему није без значаја детаљ истакнут код Савиних хагиографа, да је Стрез током преговора Сави уприличио свечану вечеру. Доментијан 1988, 126; Теодосије 1988, 182; Радић 1998, 55-57.

32 Радојчић 1979, 218.

33 Доментијан 1988, 355.

34 Ређеп 2008, 27.

35 Упоредити преглед проблема код незаобилазног Станојевића 1934, 109-115.

домаћина угарског краља, преко слуге затражио „да ми пошаље леда, јер сам у својој земљи научен да свагда пијем студено вино.“³⁶

Уз оправдану бојазан да наш рад у крајњем домету не буде сведен на пуко (и незахвално) тумачење ставова Станоја Станојевића, морамо се ипак задржати на његовом коментару Доментијанових речи – да је Савин наводни захтев за ледом, био изречен „са поруком пуном хумора и ироније“.³⁷ Остаје нам или да прихватимо овај Станојевићев суд о фикцији и аисторичности Доментијановог податка, или на другој страни да се, на пример, приклонимо неспутаној интерпретацији истих догађаја од стране Пантелије Срећковића.³⁸ Настојаћемо да у даљем излагању предност дамо ако не Срећковићу, онда историчности Доментијановог текста. Пред нама су заправо две могућности логичног објашњења Доментијановог „повода“ за Савино чудо. Или да сматрамо да је Доментијан у свом делу сачувао успомену на истинити историјски контекст догађаја који су пратили сусрет Саве са краљем Угарске, или да је излагање о Савином захтеву за ледом била његова лична књижевна и стваралачка инспирација која је згодно покренула механизам чуда. У оба случаја, исход не угрожава нашу основну тезу рада. По нашем уверењу наима, ако је Доментијан измислио сцену увода за Савино чудо, није то био тек издвојен плод његове фантазије, односно, није конкретну ситуацију могао приказати изван духа времена и средине којој је и сам припадао. Као прво, средњовековна Србија, поготово њене поморске области, била је земља винограда и вина с тим да је вино, посебно оно квалитетно, као и другде у Европи тог доба, било пиће друштвене елите – властеле и владарског двора.³⁹ Међутим, обичај, за прилике средњег века несвакидашње отмен и посебан, по коме се вино током летњих месеци хладило ледом, Доментијан који је и сам био племенитог рода и пратио Саву на његовим последњим путовањима је морао негде да види, а где другде него, по нашем мишљењу, на српском владарском двору. На другој страни, за Доментијана, касније и за Теодосија, Савино тражење леда зарад пића студеног вина је било посве уобичајен поступак, који је наравно приличио брату српског краља и члану владарске породице, али се уједно није косио с оновременим схватањем идеалне схеме светачког житија. У том смислу, по Доментијановим речима, Сава чак изјављује да је „у својој земљи научен да свагда пије студено вино.“ По среди је изгледа, ако ћемо веровати Доментијану, био уврежен обичај културе пијења леденог вина, а не неки изузетак.

Да закључимо, догађај у ком Сава током посланства код угарског краља тражи леда да би захладио вино није само хагиографска фикција и средство на путу стварања божанског чуда, већ је, по нашем мишљењу драгоцен историјски извор који сведочи о префињеној култури свакодневног живота на српском владарском двору из времена Стефана Првовенчаног или евентуално Доментијана и његовог књижевног покровитеља краља Уроша I, где се вино у летњим данима расхлађивало ледом. И мада се по Доментијановим и Теодосијевим речима може закључити да је заправо и угарски краљ обичавао да вино током лета хлади на исти начин, уз сав наш напор, и истина ограничен увид у литературу и изворе, нисмо успели да нађемо упоредни пример да се на још неком владарском двору те епохе вино хладило ледом (*vino et glacies* ?!), мада наравно таква могућност није искључена. Што нам све указује, не само на значај Доментијановог дела као извора за културу обичаја владарског двора Немањића, већ и на његову

36 Доментијан 1865, 249; Такође, превод код: Доментијан 1988, 159.

37 Станојевић 1934, 116.

38 Срећковић 1888, 104-106; На Срећковићеву интерпретацију угарског посланства Светог Саве упоредити и: Руварац 1901, 19-20.

39 Благојевић 1973, 131-141.

вредност у истраживању прошлости енолошке културе у европској цивилизацији средњег века. Истине ради, током реченог периода Угарска је такође била земља богата вином. Њени предели су обиловали бројним насадима винове лозе чему је требало да се захвали монашким редовима и валонској колонизацији, те нема сумње да је Андрија II свог угледног српског госта могао да понуди неким квалитетним вином.⁴⁰

Да опис Савине посете угарском краљу представља вредан извор за изглед трпезе немањинског владарског двора у XIII веку, могуће да указују и наредни детаљи. По Доментијану, како смо већ раније приказали, Сава у окружењу својих слугу након што се чудо збило, пуни са грумењем леда извесни суд назван *палариоу царськоу* и шаље га угарском краљу.⁴¹ Шта би у овом значењу била *паларија царска* није лако одредити. Сам епитет – царска – указује на то да се радило о суду чији је изглед био луксузан, а употреба посебна и префињена, речито царска, односно, владарска. Присетићемо се да је својевремено, по речима Стефана Првовенчаног, током сусрета у Равном њега Андрија II даривао богатим поклонима међу којима беху – сем предивних икона, премногих одела, царских хаљина од порфира, црвених владарских огртача све украшених бисером и камењем као што је приличило царевима – и, „чаше царске украшене разноликим камењем“.⁴² Помен речи *паларија* у Доментијановом тексту изгледа да је типичан *hapakslegomenon*.⁴³ Постоји међутим могућност да је по среди грчки термин. Наиме, да је у српској средини, грчка реч *ταλάριον* (множина: *ταλάρια*) која означава корпицу, деминутив од *κορπε*, заменом блиских сугласника (*τ-π*) постала *παλάριον*, односно речена паларија.⁴⁴ У том случају би Сава свом домаћину послао леда у „царској корпици“. У односу на Доментијана, Теодосије нам, истина у духу свог времена, олакшавне недоумице у вези са значењем речи (*царска*) *паларија*. По његовом опису истог догађаја, након свршетка чуда са ледом, Сава „напунивши велику сребрну зделу часнога грумења од града“ (*великоу сребрною блюдоу*) шаље је угарскоме краљу. За њега је, дакле, царска паларија била нешто попут великог сребрног суда (*блюдо*).⁴⁵ Сребрно посуђе и прибор били су опште мерило луксуза и богатства средњовековног човека, својствени првенствено трпези владара и великаша. Сведочанство Савиних животописаца употпуњује представу о употреби таквих драгоцених предмета посебне намене на српском владарском двору.⁴⁶

Ако се коначно запитамо на који начин се хладило вино у тој владарској средини, да ли се посебни вински суд, бокал на пример, стављао у речену зделу пуну леда, или се лед непосредно мешао са вином? И овом приликом ће наше дилеме у многоструке разрешити Теодосије. У односу на Доментијана, по Теодосију је Савин захтев за ледом био већ нешто смернији, јер по његовим речима „хтео је свети да жеђ од поста угаси са мало вина и студеном водом.“⁴⁷ Објашњење о начину хлађења вина следи затим у даљем његовом тексту. Наиме, када је Сава послао зделу са ледом краљу Андрији, овај прво целива грумење града имајући пред собом свету манифестацију божијег дела, да би одмах „затим метнувши га у вино, сам и сви који су с њиме благодарећи Бога

40 О винском богатству средњовековне Угарске документовано излаже: Komoróczy 1941.

41 Доментијан 1865, 251; Видети такође: Доментијан 1988, 161.

42 Стефан Првовенчани 2017, 104-105; Радојчић 1953, 26-33.

43 Ову реч у значењу посуде нисмо нашли у другим текстовима, односно старосрпским, грчким и латинским речницима. Упоредити: Даничић 1862-1864; Miklósich 1862-1865.

44 Senc 1988², 911. У вези с разматрањем значења речи паларија користимо прилику да се на овом месту захвалимо на помоћи уваженим професорицама Милени Јовановић и Ифигенији Драганић.

45 Теодосије 1860, 155- 156; Теодосије 1988, 216.

46 Breje 1976, 58-61; Le Goff 1977, 415; Радојковић 1999, 562-564.

47 Теодосије 1860, 154; Теодосије 1988, 214.

испише га добро растворено и студено.⁴⁸ На основу приказаног, можемо донети још један закључак нашег истраживања. У Теодосијево доба свакако, они одабрани који су имали такву могућност, вино су лети пили „благорастворено“ и студено, стављајући лед непосредно у њега.

Остаће загонетка на ком су језику разговарали Сава и његов домаћин угарски краљ, или су можда једноставно њихови преговори били вођени само уз помоћ преводиоца и посредника. Познато је да је Сава добро знао грчки језик и књижевност и да је к томе имао искуства у преговорима са латинским господарима на тлу некадашњег Византијског царства и Свете земље.⁴⁹ Српске приморске земље су уједно биле земље у којим се говорио романски језик и користило латинско писмо. На другој страни, Андрија је по свему судећи морао разумети и донекле се служити са словенским језиком. Своје прве владарске кораке Андрија је направио на тлу једне словенске земље. Његова баба, угарска краљица Еуфросина Мстиславич била је из рода волинских Мономаховича, а по вољи свог амбициозног оца Беле III још као дечак Андрија је био доведен у Галич, на престо руске кнежевине Галиције. Тамо се задржао релативно кратко, најраније од почетка пролећа 1188. до краја лета 1189. године.⁵⁰ Касније је, током владавине свог брата краља Емерика, постао херцег Далмације и Хрватске (од 1197) где је владао као самостални господар. Из тог периода потиче његова позната повеља издата у Задру 6. маја 1198. године у којој се хвалио да је предузео успешан поход на Хум и Рашку (*tam Chulme quam Rasse laudabilem victoriam*).⁵¹ Присетићемо се да је млади Растко Немањић, у будућности монах Сава, пре него што је напустио Србију и отишао на Свету гору, такође по вољи свог оца Стефана Немање, кратко управљао управо Хумском земљом (1190-1191).⁵² Што се говорног подручја тиче, она је лежала у непосредном суседству романских области и латинских црквених средишта у приморским градовима Далмације. Судбина је хтела да се Сава и Андрија први пут сретну тек много касније, а не на неком непознатом хумском бојишту.

Још неколико запажања везаних за Савину угарску мисију ваљало би навести, пре него што рад приведемо крају. Без икакве сумње, Сава је ишао код Андрије II као члан српске владарске династије и рођени брат краља Стефана Првовенчаног. Како је држао већ Доментијан, он је у гостима био примљен „са великом чашћу... по своме достојанству“. Оквири те посете били су државнички и стога је она извесно подразумевала низ детаља, сачуваних делом (могуће само као одјек традиције) у опису Савиних животописаца, попут присуства (дворских) слугу, извесног драгоценог мобилијара (царска паларија), посебних практичних и церемонијалних захтева који су уобичајено пратили изасланике тако високог ранга. У том погледу, чини нам се да је посета угарском краљу могла да садржи и такве појединости које је Сави, наравно руковођен личним интересима, с прекором пребацивао охридски архиепископ Димитрије Хоматијан у чувеном писму из маја 1220. године. По Хоматијановим вестима је, да поновимо, Саву „љубав према отаџбини заробила“... и поред осталог „...произвела га за посланика околним владарима... потпуно се упустио у светске бриге, почео је да учествује у гозбама, да јаше коње најплеменитије пасмине, лепе, окићене заставама, да

48 „въ вино вложьше... благорастворено и стоудено испьше“. Теодосије 1860, 156; Теодосије 1988, 216.

49 Упоредити: Богдановић 1980, 146; Оболенски 1991, 121-173; Живојиновић 1977, 63-71.

50 Font 1997, 45-50.

51 Smičiklas 1904a, 296; Мишић 1996, 51.

52 Оболенски 1991, 127; Мишић 1996, 50-51.

води са собом многу послугу, да се размеће у свечаним поворкама раскошном и разноврсном пратњом“.⁵³ На другој страни, околност да је Сава био црквено лице, као и несвакидашњи карактер његове личности, могли су у датом случају само додатно код Андрије II да изазову поштовање и допринесу успешном исходу преговора. Коначно, у разматрању спољашњих манифестација Савиног сусрета са Андријом II морамо као парадигму узети у обзир и свечаности које су пратиле дванаестодневни сусрет његовог брата Стефана са поменутиим угарским краљем Андријом у Равном 1215. или 1216. године.

На крају, као полазна тачка за сва будућа истраживања бројних и сложених питања везаних за српско-угарске односе Савине епохе којих се у овом раду на жалост нисмо ни дотакли, остаће чињеница да су се у релативно кратком периоду два Немањића, Стефан и његов брат Сава, састали с угарским краљем Андријом II. Поједини детаљи тих сусрета указују да су они имали владарски и на моменте врло свечани дворски карактер. И поред супарништва и непријатељства две државе, у том периоду је између Немањића и Арпадовића, на основу изнетог, ипак постојао континуитет у непосредној владарској комуникацији.

Извори

Архиепископ Данило и други (1866): *Животи краљева и архиепископа српских*. изд. Ђуро Даничић, Загреб: у Светозара Галца и ком.

Данило Други (1988): *Животи краљева и архиепископа српских, Службе*. приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић, Београд: Просвета, СКЗ.

Доментијан (1865): *Живот Светог Симеуна и Светог Саве*. изд. Ђ. Даничић, Београд: Државна штампарија.

Доментијан (1988): *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*. приредила Радмила Маринковић, превод Лазар Мирковић Београд: Просвета, СКЗ.

Smičiklas, Tadija ed. (1904a): *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. II, Zagreb: JAZU.

Smičiklas, Tadija ed. (1904b): *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. III, Zagreb: JAZU.

Стефан Првовенчани (2017): „Житије светог Симеона“. у: *Сабрана дела Стефана Првовенчаног*. предговор, превод и коментари Љиљана Јухас Георгијевска, издање на српскословенском Томислав Јовановић, Београд – Краљево: СКЗ.

[Теодосије] (1860): *Живот Светог Саве, написао Доментијан*. изд. Ђуро Даничић, Београд: Државна штампарија.

Теодосије (1988): *Житије Светог Саве Житија*. приредили Димитрије Богдановић, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга .

53 Издање и превод писма: Острогорски 1939, 90-111.

Литература

Bárány, Attila (2012): „II. András balkáni külpolitikája“. у: *András II. András és Székesfehérvár*. уред. Terézia Kerny, András Smohay, Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 129-173.

Благојевић, Милош (1973): *Земљорадња у средњовековној Србији*. Београд: Историјски институт.

Богдановић, Димитрије (1980): *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.

Бојовић, Драгиша (1998): „Савино измирење завађене браће у српској житијној књижевности“. у: *Свети Сава у српској историји и традицији*. уред. Сима Ћирковић, Београд: САНУ, 159-166.

Breje, Luj (1976): *Vizantijska civilizacija*. Beograd: Nolit.

Vásáry, István (2005) *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge: Cambridge University Press.

Гавриловић, Андро (1900): *Свети Сава. Преглед живота и рада*. Београд: Издање Књижевне задужбине Д. Н. Беље.

Gál, Judit (2013): „IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata“. у: *Századok*, 2, 147, 472-499.

Даничић, Ђуро (1862-1864): *Рјечник из књижевних старина српских*. 1-3, Биоград: Државна штампарија.

Динић, Михаило (1959): „Доментијан и Теодосије“. у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXV/ 1-2, 5-12.

Живојиновић, Мирјана (1977): „О боравцима светог Саве у Солуну“. у: *Историјски часопис* XXIV, 63—71.

Јирчек, Константин (1978²): *Историја Срба, прва књига, до 1537. године*. (друго, исправљено и допуњено издање, превео Јван Радонић), Београд: Слово љубве.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (1998): „Документарно и фикцијско у Доментијановом делу Живот Светог Саве“. у: *Свети Сава у српској историји и традицији*. уред. Сима Ћирковић, Београд: САНУ, 159-166.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (2007): „Доментијан“. у: *Српски биографски речник* 3. д-з. уред. Чедомир Попов, Нови Сад: Матица српска, 346-347.

Коматина, Ивана (2014): „Историјска подлога чуда Св. Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног“. у: *Зборник радова Византолошког института*, LI, 111-129.

Komoróczy György (1941): *Borkivitelünk Eszak fele*. Kassa: Kazinczy Ferenc Társaság.

Le Goff, Jacques (1977): *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*. Beograd : Jugolsavija.

Makk, Ferenc (1982): „III. Béla és Bizánc.“ у: *Századok*, 116, 33-61.

Miklósich, Franz (1862–1865): *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumüller.

Мишић, Синиша (1996): *Хумска земља у средњем веку*. Београд: DBR International Publishing.

Moravcsik, Gyla (1953): *Bizánc és a Magyarság*. Budapest: МТА.

Оболенски, Димитрије (1991): *Шест византијских портрета*. Београд: СКЗ, Просвета.

Острогорски, Георгије (1939): „Писмо Димитрија Хоматијана св. Сави и одломак Хоматијановог писма патријарху Герману о Савином постављењу“. у: *Светосавски зборник* 2, Београд: Српска краљевска академија, 89-113.

Pósán, László (2012): „A keresztes eszme II. András korában“. у: *András II. András és Székesfehérvár*. уред. Terézia Kerny, András Smohay, Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 81-101.

Радојковић, Бојана (1999): „Посуде“. у: *Лексикон српског средњег века*. Приред. Сима Ћирковић, Раде Михалчић. Београд: Knowledge, 562-564.

Радојчић, Никола (1953): „Поклони угарског краља Андрије II Стефану Првовенчаноме“. у: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1, 26-33.

Радојчић, Светозар (1979): „Лик Светог Саве у Доментијановом „Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног оца Саве“. у: *Сава Немањић-Свети Сав.*, уред. Војислав Ђурић, Београд: САНУ, 215-221.

Радонић, Јован (1935): *Свети Сава и његово доба*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија. (прештампано из „Гласника“ Српске православне Патријаршије за 1935 год.).

Ређеп, Јелка (2008): *Старе српске биографије. (поетика жанра)*. Нови Сад: Прометеј.

Руvaraц, Иларион (1901): „О главним моментима у животу Св. Саве“. *Летонис Матице српске*, 208, 1-44.

Senga, Toru (1987): „IV Béla külpolitikája és IV Ince pápához intézett ‘tatár – levele’“. у: *Századok* 1-2, 584-612

Senc, Stjepan ed. (1988²), *Grčko-hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Naprijed (reprint 1910).

Срећковић, Пантелија Славков (1888): *Историја српског народа*. II, Београд: Штамп Краљевско-српске државне штампарије.

Станојевић, Станоје (1934): „О нападу угарског краља Андрије II на Србију због прогласа краљевства“, у: *Глас Српске краљевске академије*, 161, 109-130.

Станојевић, Станоје (1935): *Свети Сава*. Београд: Штамп Државне штампарије Краљевине Југославије.

Tautu, Luigi (1956): „Margherita di Ungheria imperatrice di Bisanzio.“ у: *Antemurale*, 3, 51-79.

Ћирковић, Сима М (1979): „Проблеми биографије светог Саве“. у: *Сава Немањић-Свети Сава*. уред. Војислав Ђурић, Београд: САНУ, 215-221.

Ћирковић, Сима М (2000³): „Српске и поморске земље краља Уроша I“. у: *Историја српског народа, књига прва*. уред. Сима Ћириновић, Београд: Српска књижевна задруга, 297-314.

Ћирковић, Сима М (2004): *Срби међу европским народима*. Београд: Equilibrium.

Ферјанчић, Божидар (1994): „Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији“. у: *Ваљево. Постанак и успон градског средишта*. уред. Синиша Бранковић, Ваљево: Народни музеј Ваљево, Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 49-58.

Ферјанчић, Божидар (2000³): „Одбрана Немањиног наслеђа – Србија постаје Краљевина“. у: *Историја српског народа, књига прва*, уред. Сима Ћириновић, Београд: СКЗ, 297-314.

Fine, John V. A. (1987): *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan: The University of Michigan Press.

Font, Márta (1987): „II. András orosz politikája és hadjartai“. *Századok*, 1–2, 45–50.

Харди, Ђура (2017a): „Један прилог питању византијског наслеђа на тлу овогстраног Срема (Sirmie Citerior)“. *Зборник радова Византолошког института*, LIV, 117–142.

Hardi, Ђjura (2017b): „„Balkanske snage“ u češkim pohodima ugarskog kralja Bele IV“. у: *Studia Balkanika Bohemoslovaca VII*, изд. Vaclav Štěpanek – Jiří Mitaček, Příspěvky přednesene na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016, Brno: Moravske zemske muzeum, Ustav slavistiky Filozoficke fakulty Masarykovy univerzity, 2017, 191–207.

Харди, Ђура – Божанић, Снежана (2017): „„Краљевство Србије“ и „Краљевство Галиције и Волиније“ у спољној политици угарског краља Андрије II“. у: *Српска краљевства у средњем веку*. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 15. до 17. септембра 2017. године у Краљеву у част обележавања 800 година од крунисања Стефана Немањића (Првовенчаног), уред. Синиша Мишић, Краљево: Универзитет у Београду - Филозофски факултет, Одељење за историју, Центар за историјску географију и историјску демографију; Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, Одсек за историју; Универзитет у Нишу – Центар за византијско-словенске студије, Град Краљево, 85–100.

Шпадијер, Ирена (2010): „Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца“. у: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 86, 3–16.

ON ST. SAVA'S DIPLOMATIC MISSION TO HUNGARIAN KING ANDREW II

There are two historiographic sources based on which conclusions can be drawn about St. Sava's diplomatic mission to Hungarian King Andrew II. Both are written by Sava's biographers – Domentijan and Teodosije. A fundamental challenge in researching this topic lies in the hagiographic framework of these sources, i.e. in the necessity to separate the historical basis of real events from the integral characteristics of a literary genre. The hagiographic arch of Sava's mission professes the saint's miracle of bringing a hail storm during summer heat. In historical terms, however, this event is indisputable. Domentijan's work, being older and closer to Sava's lifetime and his meeting with the Hungarian king, has an advantage. Apart from numerous uncertainties, historians believe that this was a successful mission which reaffirmed Sava's distinct charisma of a diplomat and a statesperson. Sava's visit to Andrew II may have been connected to an earlier royal coronation of his brother Stefan the First-Crowned and Hungary's subsequent negative view of the event. In that case, hypothetically speaking, this meeting could only take place after Andrew's return from the crusade and after Sava's return as archbishop to Serbia from Nike and Salonika, (datum post quem – by Domentijan the beginning of Summer - 1219). The author of this paper places a special significance on the reason for the presentation of the miracle – when Sava, according to his biographers, asked from his host some ice because “in my country I am accustomed to always drinking ice-cold wine”. The author believes that is not mere fiction, but rather a valuable historical source (and quite possibly a source unique in whole of Europe), which directly attests to the refined culture of everyday life in 13th Serbian century royal court, where wine, specifically, was served during hot summer days with ice. We must, however, point out that Andrew II met with the representative of the royal house of Nemanjić on two separate occasions. The circumstances and the reasons behind the royal meetings in the town of Ravni in 1215 or 1216 between Andrew and Stefan Nemanjić, who was at the time a Grand Prince, are, in historiographic terms, relatively more known. In both cases, it was the “diplomacy of agreement” with accompanying festivities that took sway over brute force. The royal families of Nemanjićs and Árpáds cultivated a certain continuity in their immediate communication.